

◆ Yeni tərcümələr

Viktor YEROFEYEV

ESSELƏR

Viktor Vladimiroviç Yerofeyev (1947) – tanınmış rus nasiri və ədəbiyyatşünası... Mədəniyyətlə bağlı televerilişlərin aparıcısı...

1979-cu ildə andeqraund ədəbiyyatının “Metropol” adlı almanaxını qeyri-rəsmi çap edib yaydığına görə SSRİ Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən çıxarılıb və 1988-ci ilə kimi ölkə ərazisində əsərlərinin çapı qadağan edilib.

1990-cı ildə işıq üzü görən “Rus gözəli” romanı 20-dən çox dilə çevrilib və V.Yerofeyevə şöhrət qazandırılıb.

V.V.Nabokov adına ədəbi mükafata (1992), Fransa hökumətinin İncəsənət və Ədəbiyyat (2006) və Fəxri Legion ordenlərinə (2013) layiq görülüb.

“Axmaqla yaşanan ömür” (1980), “Məhsər” (1996), “Kişilər” (1997), “Həyatın beş çayı” (1998), “Rus ruhunun ensiklopediyası” (1999), “X Tanrı. Sevgi hekayətləri” (2001), “Labirint 2” (2002), “Nəcib Stalin” (2004), “Şeytanın yaydığı işıq” (2008), “Akimudalar” (2012) və “Çəhrayı siçovul” (2017) adlı kitabları oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb.

İntiharın girovuna çevrilən Mayakovski

Yəqin indi Vladimir Mayakovski XX əsrdə yaşamışlar arasında ən ölü şairdir. Çünki artıq o, nə oxuculara lazımdır, nə də ki iqtidara. Heç indiki şairlər nəslinə də lazım deyil. Cavan yazarlar arasında Mayakovski barədə

danışmaq arzuolunmazdır, çünki o, əsl zövqsüzlük örnəyidir. Mərkəzində şairin əzəmətli heykəlinin ucaldıldığı meydana da artıq öz tarixi adı qaytarılıbdır: o, “Triumfal” adlanır. Təkcə metro stansiyası onun adını daşıyır.

Bütün bu məqamları onun cəzalandırılması kimi də dəyərləndirmək olar. Ancaq nədən ötrü axı?

Əgər uca Yaradan liberal xislət sahibi olsaydı, bu cəza şeir sənətinin mahiyyətini ələ saldıqı üçün məhz onun özünə kəsilməliydi. Axı Mayakovski öz istedadını sözün əsl mənasında zorlamağa qıymışdı, onu kommunizm quruculuğu işinə qurban verməklə, bundan görünməmiş dərəcədə həzz almışdı. Şairin ortaya qoyduğu poeziya məhsulunun onda doqquzu (9/10-u) ömrünün sonuncu gününə qədər məşğul olduğu təbliğat və təşviqat işinin sırf qafiyələnmiş dərslisi idi.

Sovet dövründə yazdığı şeirlərdə o, tamamilə amansız bir vampir və konformist qiyafəsində qarşımızda canlanır: yenilmiş sinfi düşməne qarşı zorakılığı tərənnüm edir, hədd-hüddud tanımayan Sovet senzurasına mədhiyyələr qoşur, xaricdə çap olunduqlarına görə Pilnyakı və Zamyatini gözümçixdıya salır, işsiz rus mühacirlərinə maddi dəstək verdiyinə görə müğənni Şalyapinin xalq artisti adından məhrum olunmasını tələb edir, xaricdən vətənə dönməsini durmadan ertələyən Qorkini istehza atəşinə tutur, Stalinin repressiyalarını alqışlayır, tamamilə məhv olmaq ərəfəsindəki Pravoslav kilsəsinə nifrət kampaniyası aparır, QPU rəhbərini özlərinə örnək seçməyi isə gənc nəsle məsləhət görürdü.

1929-cu ildə yazdığı və dərsliklərə salındığı üçün onilliklər boyu Sovet məktəblilərinin əzbərləməyə məcbur olduğu “Yoldaş Leninlə söhbət” adlı məşhur şeirdə Mayakovskinin əslində terrorun sisteməlik şəkildə və bütün ölkə boyu tətbiqinə çağırışları yer alırdı.

Hər dəfə partiya taktiki səbəblər ucbatından əhəlinin fərqli ruhda və xüsusi amansızlıqla tərbiyələnməsinə fasilə verəndə (məsələn, NEP (Yeni İqtisadi Siyasət (YİS) – A.Y.) bu şair həm təlaşa, həm də içinə qapılırmış, bir müddətə də olsa, özünü yığışdırırmış, qaniçənlik təkrar qızıışanda isə onun könüü yenidən açılırmış, təbii bulaq kimi çağlayırmış. Onun xarici səfərlər zamanı qələmə aldığı şeirlər sonrakı nəsilləri təmsil edəcək Sovet şairləri üçün Qərb ölkələrinə, oradakı hər cür mədəni və siyasi dəyərlərə bəslənən nifrətin aşkar ifadəsi üçün şablona çevrilmişdi.

Əgər indi bütün o əsərləri diqqətlə oxuyacaq olsaq, ilk növbədə, biz onlardakı saf hiddətə heyrlənərik, həm də bu nifrətin mənbəyini onun partiyanın yeritdiyi xəttə uyğun şəkildə əyilib-burulan siyasi görüşlərində deyil, bir insan kimi xarakterinin dərinliklərində tapırıq.

Yəqin ömrünün son illərində onun bunca qanasusamışlığa bəslədiyi şəxsi maraq həmin repressiyaları həyata keçirən bürokratik aparatı da çıxılmaz vəziyyətə salırmış, çünki həmin qurum bu cür çılgın, şübhəli çağırışlara, dəstəyə hər hansı ehtiyac-filan duymurdu, həm də bu cür cəhdlər özbaşına yüksəldiyindən, xaric səslənirdi. Stalindən sonrakı dövrü təmsil edən ziyalılar: “Görəsən Mayakovski özü 1935-38-ci illərin repressiyasından sağ-salamat çıxardı mı?” sualını bu şairin özünə yox,

Stalinə sadıq dövlət xadimlərinə verməli idilər, çünki o şəraitdə məhz belələri təşəbbüsü ələ alar, tərəddüdün ilkin nişanələri hələ görünməmiş işlərinə yaramayacaq Mayakovskini əlüstü qətlə yetirərdilər.

1930-cu ildə Mayakovskinin intiharı tarixin gedişatı baxımından tamamilə məntiqli sayıla bilərdi, çünki torpaq onun ayaqları altından qaçmışdı. Bütün varlığını partiya işi uğrunda fəda edən bu adam faydasız göründüyü üçün zəhmət ölmüşdü. Açdığı o son atəşlə şair inqilabdakı romantizm dövrünün məhz bitdiyini xəbər vermişdi, öz canına qıyması ilə partiyaya daha bir qiymətli xidmət göstərmiş, özünü aradan götürmək əziyyətindən rejimi xilas eləmişdi. Bunun mükafatı olaraq, Stalin onu “Sovet epoxasının ən dəyərli və sonsuz istedadı malik şairi” adlandırmışdı.

Ancaq Mayakovski ilə bağlı məqamlar bəsit də deyildir. Onun xilqəti son dərəcə kövrək və qırılğan bir maddədən yoğrulmuşdu deyə, carçısı olduğu tribün poeziyaya bir elə də uymurdu. “Səsim yetdikcə” adlı poemasında şair artıq kommunizm cəmiyyətində yaşayacaq gələcək nəsillərə müraciətlə, həm də tamamilən şit bir şəkildə bildirirdi ki, yaşadığı zamanə ona “daşlaşmış nəcisi” xatırladır. Bunun ardınca isə şikayətlənirdi ki, apardığı təbliğat-təşviqat işindən əməlli-başlı bezib. RAPP (Rusiya Proletar Yazarlar Assosiasiyası (RPYA) – A.Y.) üzvləri bu etirafı ətraflı araşdırmaqla, belə bir nəticəyə gəlmişdilər: Mayakovski, görünür, elə həmişə, yəni əvvəldən-axıracan “içi çürük”, səbatsız biri imiş.

O, Rusiya imperiyasının tərkibindəki Gürcüstanın ucqar bir guşəsində doğulmuşdu, atası dünyadan erkən köçdüyündən, bəxtinə yazılan yetimlik həyatının ağır məşəqqətlərindən söz açmağı heç sevməzmiş. İnqilabi hərəkətdə də erkən qoşulubmuş, hətta buna görə bir ara zindanda da yatmışdı. Ən əsas məqam isə o idi ki, bu adamın təhsili yarımçıq qalmışdı, bir məktəb bitirmədiyi üçün qalan ömrü boyu yarımçıq təhsil kompleksindən əziyyət çəkibmiş, bu səbəbdən də mədəniyyəti təkcə “yasaqlar sistemi” kimi yox, həm də özü üçün aşkar təhlükə mənbəyi kimi görməyə məcbur idi. Yeri gəlmişkən, XX yüzilin ikinci onilliyində avanqardizm cərəyanının Rusiyada geniş yayılması Mayakovskinin bu mədəni səviyyəsini ört-basdır etməyə yardımçı olmuşdu.

Mayakovski sırf Tanrının lütfü, inayəti sayəsində şair doğulmuşdu. Sonradan aralarında siyasi qarşıdurmalar yaranmasına rəğmən, bütün müasirləri, hətta Axmatova, Pasternak, Svetayeva da onu anadangəlmə istedad hesab edirdilər. Öz ədəbi fəaliyyətinə o, şeirdə yenilikçi və qiyamçı kimi başladı, Xlebnikovdan futurizm (gələcəkçilik – A.Y.) ideyalarını mənimsəməklə, burjuaziya mədəniyyətini alt-üst edəcək biri kimi meydana atıldı. Sarı köynəyi ilə estrada səhnələrinə çıxan şair nəinki rus estrada poeziyasının əsasını qoydu, üstəlik, min bir əziyyət bahasına özünə sözlərdən şöhrət çələngi də hördü.

22 yaşında yazdığı “Şalvarlı bulud” adlı eklektik, son dərəcə qarışıq mövqeli poemasında Mayakovski müqəddəs sayılan bütün ictimai təsisatları – dini, ailəni, əxlaqı, mədəniyyəti – lənətlədiyi üçün qalmaqallı şöhrət qazanmışdı: bunun başlıca səbəbi isə onun formal qafiyələrdən, kəsintili ritmdən, neologizm və hiperbolalardan gen-bol

yararlanması idi. Hər şeyə “yox” deməyə can atsa da, eyni zamanda, nə insanı qeyd-şərtsiz dara çəkməyindən qalırdı, nə də onu heyranlıqla tərənnüm etməyindən. Bundan əlavə, sevgi aləmindəki keşməkeşlərdən söz açarkən özünü sadıq, amma çarəsiz bir aşiq kimi göstərirdi. O, rus poeziyasında epataj xarakterli ən yaddaqalan misranın da müəllifidir: “Uşaqların necə can verdiyini görməyə bayılıram”: bu misranı isə ona təkcə rus tənqidi deyil, hətta Sovet dissidentləri də bağışlamayıblar.

Sovet hakimiyyətinin son illərində şair və esseist Yuri Karabçiyevski özünün “Mayakovskinin dirilməsi” kitabında şairin siyasi konformizmini (təəssübkeşliyini, tərəfdarlığını – A.Y.) ifşa edərək bildirirdi ki, Mayakovski özünüifadə poeziyasının xüsusi bir növünü yaradıbmış, həm də bu üslub onun ideya baxımından davamçıları tərəfindən özbaşınalıq, özünütədiq poeziyası kimi təqdim edilirmiş, hətta kitab müəllifi İosif Brodskini də bunların sırasına aid edirdi. Müəyyən mənada Karabçiyevski haqlı idi, çünki 1970-90-cı illərdə rus neoavanqardçıları Mayakovskinin erkən dövr yaradıcılığına aid bəzi ədəbi fəndlərdən yararlansalar da, özlərinin onunla yaxından-uzaqdan hər hansı əlaqələrinin olma ehtimalını hər vəchlə danırdılar. Bu fəndlərin cərgəsinə epataj, ötkəmlik oyunu, qara yumor və ən nəhayət, mədəniyyətə nifrətlə yanaşmaq daxil idi. Moskva konseptualizminə xas davranış tərzı və heppeninglərin üslubıyyatı bir mənada Mayakovskinin erkən dövr yaradıcılığını xatırladırdı. Ancaq şairin formal imicini mənimşəyən konseptualistlər onun daxili məğzi ilə bağlı məqamları bir kənara atmağı uyğun görüblər, çünki mədəni səviyyə baxımından öz sələflərindən yetkin və zövqlü idilər.

Mayakovski cavan yaşlarından intihar ideyasının hipnotik təsirinə qapılıbmış. Onun hələ 1915-ci ildə qələmə aldığı və sevgidən bəhs edən “Bel sütunu kimi fleyta” poemasında belə bir haşiyə var: “Getdikcə daha çox düşünürəm, öz sonuma bir güllə ilə nöqtə qoysam, pis olmaz ki, görəsən?”. İçindəki nihilist qiyam enerjisi də bu ideyaya dirənmək əvəzinə, onu daha da körükləyirdi. Bu səbəbdən şairin ətrafındakı hər şeyə sabit və pozitiv bir yanaşma formalaşdırması vacib idi, əslində bu həyatda özü üçün bir məşğuliyyət tapmaq cəhdi idi ki, bəlkə bunun sayəsində öz “yırtıcı qüdsə”sindən qurtulaydı. Bu hiss barədə Mayakovski hələ 1918-ci ildə yazdığı açıq-saçıq şeirində “Atlara müsbət münasibət”də söz açmışdı. İçində yığılıb-qalan bütün o “yox”ları “hə”lərə çevirməkdən ötrü inqilab bu şairə görünməmiş fərsətlər yaratdı. Beləcə, Mayakovskinin ölümədən, bir də adətən əndirəbadi, isterik sevgi macəralarında öz təzahürünü tapan insani zəifliklərindən vaxtaşırı yayınmaları üçün (inqilab) + (estrada qazanılan şöhrət) əsl çarəyə döndü.

O, öz ölümünü inqilabın düşməni saydığı ağqvardiyaçılara, keşislərə və qolçomaqlara bir töhfə misalı vermişdi. Onun sadizm həddinə qədər varan poetik cəlladlığındakı çılgınlıq da məhz bundan qaynaqlanırdı. Sırf yaşasın deyə, o, “öz nəğməsinin qırtlağına çökmüşdü”, onun qiyamçı, inqilabi çalara malik poetik bir haraya ehtiyacı vardı, ancaq intiharın daimi girovuna çevrildiyi üçün çığır-bağır salsa da, öz ölümünün çağırışını boğa bilmirdi, hər cəhddə onu sadəcə ertələyirdi. Həm də şeirlərinin çoxundan fərqli

olaraq, ölümə apardığı gərgin mübarizədə Mayakovski misilsiz şairlik sərgiləyirdi. Amma hər şey onunla nəticələndi ki, axırda ölü şairə çevrildi.

Ancaq bu da son sayılmaz. Yaxın gələcəkdə Mayakovski təkrar dəbə minəcək, görünür, Qərbin, bizlərdən fərqli olaraq, ona daha dərin rəğbətlə yanaşması da təsadüfi deyil. Ətrafımızı bürüyən rus kapitalizmi özünün bütün nemətləri ilə yanaşı, yeni, amma yenə də sarı köynəkli, ölüm qorxusuyla yaşasa da, “Alın ha!”nın yeni versiyasını yazacaq “köntöy bir hun”u doğmağa hazırlaşır.

İki fərqli Mixail

Bulqakov ilə Lermontov – rus ədəbiyyatının iki fərqli qütbüdür. Onların doğum və ölüm tarixlərindəki təsadüfi bənzərlik də insanı tamamilə qərribə, adilikdən uzaq fikirlərə sövq eləyə bilər.

Qərribəsi budur ki, yaradıcılığı boyu Bulqakov dilinə rejim əleyhinə heç bir söz gətirməyib. Onun yaradıcılığı – uşaqlar, böyüklər, millətçilər, kosmopolitlər, ağıllılar, sarsaqlar üçün dürüstlüyün katexizisi (xristian dininin hökmlərinə aid sual-cavab şəklində hazırlanan kitabça – A.Y.) sayıla bilər. Bulqakov irsi – universaldır, məlhəm kimi hər dərdə dəvadır.

Necə yeni, onda “rejimə zidd bir fikir yoxdur”? Bəyəm Bulqakovun bütün ədəbi irsi başdan-ayağa rejimə zidd fikirlərdən yoğrulmayıb? Bulqakov – özünün bütün yaradıcılığını qaba ictimai sistemin satirayla qamçılanmasına həsr etmiş görkəmli antisovet yazıçıdır. Yeri gəlmişkən, bu xüsusiyyət ona necə yaşaymamızdan da asılıdır. Əgər quruluşun özü cinayətkardırsa (bu mövzu hamını bezdirib artıq), Bulqakov müqəddəs də sayıla bilər. Bunda rejimə zidd nə var axı?!

Sovet hakimiyyətinə qarşı yönələn kinayələrinə Bulqakov özünün bütün istedadını səfərbər edib. Onun gününü qara edərkən isə Sovet hökuməti həm özünün bütün köntöylüyünü ortaya qoyub, həm də bu zaman hər hansı davamlılıq sərgiləməyib. Əgər Stalinin özü “Turbinlər ailəsinin həyatı” pyesinin tamaşalarına baxmağa tələsirmişsə, onda hansı qaragünlükdən söhbət gedə bilər?! Axı bu əsər aşkar şəkildə Ağ qvardiyadan bəhs edir! Bəs onda böyük rəhbər niyə tamaşalara tələsirmiş? Bəlkə Bulqakovun səmimiyyəti imiş Stalinə xoş gələn? Görünür, iki dürüst insanın görüşü imiş bu. Ən azından telefonla. Axı rəhbər özünü dürüst bir insan sayırdı, bütün ölkənin kommunizm quruluşunda firavan həyatını arzulayırdı... Hə, əgər durum belə imişsə, bəs onda niyə teatra qaçmış?

Stalinin romantik gəncliyi barədə Bulqakovun qələmə aldığı “Batum” pyesinin Sovet hökuməti tərəfindən bəyənilməməsi faktı şəxsən mənim ürəyimcədir. Bununla ona deyiblər: “Öz yerini bil. Madam dürüst olmaq istəyirdin, onda canını sıxsalar belə, axıra qədər o cür qal”. Həmin pyes yaşaqlanıbmış. Bunu etməsəydilər, nələrlə olacağını düşünmək adama qorxunc gəlir. Əlləri dəfələrlə xalqın qanına bulaşan hökumət Bulqakovun yazıçı adının təmiz qalmasına bir vəsilə olubmuş.

Onun bioqrafiyası kimi, yaradıcılığı da artıq formalaşmışdı. Odur ki, Sovet hakimiyyətini istədiyi qədər lağa qoya bilərdi. Bu xüsus Bulqakov yaradıcılığına sonsuz üfüqlər vəd edirdi. Hətta o, öz çiyrinmə və nifrət hisslərini də aşkar göstərə bilərdi. Ancaq Bulqakov həlim xasiyyətli idi və öz hədəfindən də vaxtaşırı yayınırdı. İnqilabın avam ruhu sayılacaq Şarikov təkrar bir itə çevrilmişdi və öz sədaqətinin hökmüylə əl-ayaq yalamaqla məşğul idi. Bu isə inqilabdan yarımadiqları üçün ondan narazılıq edən bütün normal rus ziyalıları üçün əlçatmaz bir arzu sayılırdı. Bəs onda, görəsən Bulqakovun acı satirayla yoğrulmuş hekayətlərindəki professorlar görünməmiş bir etimadla niyə QPU-ya (Daxili İşlər Nazirliyi nəzdində Dövlət Siyasi İdarəsinə – A.Y.) zəng edir və məhz orada anlayışla qarşılanırdılar axı?

Ədəbiyyatı burunlayıb küncə sıxışdırmaqla onu həyatda tutmaq – məhz bizim millətin düşünüb-tapdığı üsuldur. Bulqakovu da xilas edib yaşatmaqdan ötrü onu yasaqlamaq lazım idi. İndi onun əsərlərini bizə mənəvi (əcəb sözmüş bu!) bəlalarımızın yeganə çarəsi kimi məsləhət görürlər, amma onların şüurumuzu alt-üst edəcəyi heç kəsin ağılına gəlmir: sən demə, biz indiyədək yasaq meyvə ilə qidalanırmışıq, yasaq olunmayanlardan ödümüz ağzımıza qədər gəlirmiş.

Gəlin, ədibin əsas əsərinə müraciət edək. Burada Master artıq QPU-dan yox, Şərin əsas daşıyıcısından kömək istəyir və sonradan məlum olur ki, o məxluq həm də Xeyri təmsil edirmiş. Master kimi birisinin könlünü qırmaq isə yolverilməzdir – axı o, nəcib insandır... Həm də nəyi necə edəcəyini bilir... Bəyəm “Gümüş dövr”ün onca fəlsəfi məzmunlu çırpınışlarından sonra gələn yekun qənaət bu idi? Əgər “Sovet quruluşu” ifadəsini bir mötərizə arasına alsaq, onda geriye “Ağ qvardiya” romanındakı dürüstlüyün bəsit nişanələri, abajur və pərdələr qalar ki, bunlar da ziyalılara xas rahat həyatın aşkar rəmzləri sayılmalıdır. Əgər müsibətə qədər bütün bunlar bir məişət faktı sayılırdısa, onda sonra bunlar yazarın istedadı, nəcibliyi və cəsarəti sayəsində artıq ədəbi fakta, bir metaforaya çevrilmişdi.

Fəlsəfi yanaşmalar isə nə ona qədər vardı, nə də ondan sonra. Stalin dövrü Moskvasına ezam olunan Volanda bəsit bir tapşırıq verilir. Bu məxluq həqiqətən də bala şeytandır və Masterlə birlikdə qırmızı terrorun əsl metafizikasına göz yummağı bacarır. Süfrədəki “nərdən hazırlanan və artıq ilkin tərəvətinə itirən təam” qurtaran kimi, roman ucuz melodramatizm ünsürləriylə dolub-daşmağa başlayır. Özünün dinlə bağlı iddiaları baxımından bu əsər çox vaxt oxucuya şit görünür, hədsiz teatral təəssürat bağışlayır.

Bundan bəhs etməyə isə adamın gücü yetmir... Axı hamının başı sovetləşdirmə ilə mübarizəyə qarışmışdı, əl-qolu bağlanmışdı. O cındır tarix maşınından yerə atlamağın, onun buxovlarından qurtulmağın vaxtı yetişmişdi. Ancaq bu barədə daha bəhs edərik. Əgər Bulqakov dürüstlüyün etalonudursa, onu Goeteyə çevirməyin nə mənası vardı axı?! Misilsiz bir satirik kimi o, iki seçim qarşısında imiş: ya Sovet quruluşunu lənətləməli, ya da onu yaxşıya doğru dəyişdirməliydi. Onun bu tərəddüdü isə məhz tarixi baxımdan maraqlıdır.

Sovet hökumətinə ünvanladığı məktubda özünün mistik bir yazar olduğunu etiraf edən Bulqakov, şübhəsiz, yanılmış. Bu, həqiqətdən çox ateist, dinsiz bir iqtidara meydan oxumağa bənzəyirmiş, vətəndaş itaətsizliyindən irəli gələn bir jest imiş. Satirik yazar eyni vaxtda mistik birisi ola bilməz, çünki o, həmişə öz qəhrəmanlarından bir baş yüksəkdə dayanır, o tiplər bəlli bir missiyadan ötrü ona lazım olurlar, seçilən üslub konstruksiyasının tələblərinə uymağa məcburdurlar. Əgər satirik yazar öyüd verəndirsə, o halda mistik də – öyüd alandır. Biri başbiləndir, digəri isə – tərəddüdə qapılan. Bulqakovun bütün yaradıcılığı – yer qüvvələri arasında gedən mübarizəyə həsr olunmuş insanlıq komediyasıdır.

Bulqakovu doğuran Sovet quruluşu idi. Onun funksionallığının səbəbi də elə bu idi – düşdüyü real şərait yazarın missiyasından daha güclü olur axı. Bunda Bulqakov özü üçün aşağılayıcı heç nə görmür və zamanəyə ustalıqla canfəşanlıq göstərən bir yazar kimi davranmağı daha uyğun sayır.

Ancaq bir başqa qütb də var və bunu fərqli bir qiyam da saymaq olar. Bəzi yazarlar rejimə zidd sayılacaq təhlükəli fikirləri dilə gətirməkdən çəkinmirlər. Sülh şəraitinin davamı ilə bağlı olanda bənzər fikirlər hamı tərəfindən heç də eyni cür qəbul olunmur. Məsələn, Puşkinin məşhur “Yaşayan və düşünən istənilən şəxs, öz qəlbində də olsa, mütləq insanlara nifrət bəsləməyə məcburdur...” fikri əslində insanların mövcud yaşam tərzinə meydan oxumağın təzahürüdür. Elə Lermontovun meydan oxumaları da bu qəbildəndir. Deyilənlərə görə, onun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” romanını oxuyan I Nikolay kitabı döşəməyə çırpmaqla qalmamış, hələ yağlı bir söyüş də gətiribmiş dilinə. Çar haqlı imiş, çünki “Zəmanəmizin qəhrəmanı” – pozucu ədəbiyyatın nümunəsidir və bu baxımdan Nitsşenin kitablarını xatırladır.

Vaxtilə Vladimir Solovyovun etdiyi kimi, indi mən də durub Lermontovu sizə bir demon (insanın taleyinə yön verən, bəzən onun xeyirxahına, bəzən isə bədxahına çevrilən anlaşılmaz ilahi qüvvə – A.Y.) kimi təqdim edən deyiləm. Bulqakov özünün satirik istedadına ciddi yanaşırdı, halbuki Qoqol Lermontovun öz istedadına ciddi münasibət bəsləməməsinə təəccüblənərmiş. Ancaq Lermontovdakı bu qeyri-ciddilik onun qanındaymış, ümumilikdə bütövlükdə dünya-aləmə münasibətindən irəli gəlirmiş. Dünyanı izah etmək üçün öz cidd-cəhdlərindən çyirməyən birisinin dünyaya nifrət bəsləməsi gülünc görünərdi.

Bulqakov xəstə tarixi müalicə etməyə çalışırdı. Lermontov isə bunun mümkünsüzlüyündən artıq əmin imiş. Elə onun Peçorini də bu sayədə meydana çıxıbmış. Ötkəmlik – Rusiyanın əxlaqi ənənələrinə görə, ruhun öldüyünə bir işarətdir. Lermontov isə Peçorin kimi birisinin gününə ağlamaq əvəzinə, onun varlığına həm sevinir, həm də onunla öyünürmüş.

Peçorin ilə Qruşnitski arasındakı mənəvi qarşıdurmada Peçorinin əxlaqi baxımdan daha iyrənc biri olduğuna şübhə ola bilməz. Qruşnitskini həm aldadan, həm lağa qoyan, həm də dərin bir həzzlə gəbərdən Peçorin – rus ədəbiyyatında məhz mərhəmət duyulan, qorunub-əzizlənən ən ortabab və ya ən xırda insan tipidir. Bəs onun knyaz xanımı ilə davranışına nə deyək? Özünü ona aşiq kimi sıırıyandan sonra hər hansı vicdan əzabına

qatlaşmadan bu qadını atmışdı axı. Bununla tək cə knyaz xanımına yox, ümumilikdə sevgi anlayışına tüpürmüşdü. Beləsi əsl əclaf deyilsə, bəs nədir?!

Bizdə isə hələ də “Rusiyanın kirli-pasaqlı olması”na yas tutulur. Onu da deyək ki, Lermontov bu dünyanın natamamlığını daha dərin miqyasda, xtonik (alt mənalara malik – A.Y.) bir kontekstdə anlayırdı və “Rusiyanın kirli-pasaqlılığı” yazarın digər məşəqqətlərinin sadəcə bir qaraltısı idi. Adətən deyirlər ki, insan oğlu nəcib varlıqdır, onun ictimai baxımdan xoşagəlməz şəraitin yaranmasına səbəb olması uzaqbaşı təəssüf doğura bilər. Əsl sayıqlamadır bu! Məhz özü nəcib olduğu üçün o, ətrafında bərbad mühit yaradır. Lermontovun önəmi də ondadır ki, özünün ötkəmliyi sayəsində tarixin iç üzünü, əsl məğzini gözlərimiz önünə sərə bilib. Yəni onun əsirinə çevrilmək istəməyib. Onun ötkəmliyi – insan oğlunun alın yazısına qarşı asilikdir, qiyamdır.

Lermontovun ədəbi irsi həm kamilləşmək, həm oyanmaq, həm də dünyanın mövcud durumuna öz çarəsiz fikirləriylə acımaq qabiliyyətinə malik bir ovuc insana lazımdır. Əksəriyyətə isə gərək deyil. Kütlə qoy qəflət yuxusuna dalsın, yoxsa dünyanın gərdişi qəflətdən dayana, dönə bilər. Bu, seçilmişlik sayılmaz. Çünki, bir növ, dar ağacına göndərilənlərin seçilmişliyini xatırladır.

Bulqakovun ədəbi mirası isə hər kəs üçün nəzərdə tutulan sağlam və ləziz bir qidadır. Bu miras tarixi-ictimai şəraitlər sistemi sayəsində formalaşan immanent mədəniyyət üçün səciyyəvidir. Bir satirikin hər barədə kanonlaşdırılması da məhz bu cür (sözün həqiqi mənasında) demokratik mədəniyyət mühitində mümkün idi.

Lermontov şəxsən çarın özü tərəfindən başa düşülmədiyi üçün iqtidarın qəzəbinə tuş gəlmişdi. Kütləyə deyəcək bir sözü olmayan, tənhalığa düşər bir sənət adamından ötrü isə bu, məşhurlaşmaq üçün ələduşməz fürsət idi. Metafizik qüssədən məhrum olduğundan, geniş oxucu kütləsi belə, sənətkarın dolaşdığı aləmlərdən bixəbər qalır. Lakin Lermontov oxucusuna həyat bəxş edən bir zəhərdir, yəni padzəhərdir (zəhərin ölümcül təsirini zərərsizləşdirən tərkib – A.Y.), çünki Şarik adlı iti Şarikov soyadlı insandan maneəsiz ayırd etməyi öyrənən kütləvi mədəniyyətin ağacları ona möhtac qalınca, quruyub-çürüyür və məhv olub gedir.

Ruscadan tərcümə: Azad YAŞAR